

Indledning

Ordet og begrebet miljø har ikke mange års borgerret i det danske sprog. Dukkede det op for mere end et halvt århundrede siden, var det ofte i den franske form *milieu*. Og milieu har igen en latinsk rod – *medius locu* – som betydningsmæssigt peger på et sted i midten, et midtpunkt (dog ikke i geometrisk forstand) eller en form for kreds om en midte. Går man til det klassiske danske opslagsværk, *Salmonsens Konversationsleksikon*, der for et par generationer af danskere var selve det grundlæggende opslagsværk om stort og småt, så finder man ikke ordet miljø. Ordet efterspørges ligeledes forgæves i *Ordbog over det danske Sprog*.

Var miljø ikke et almindeligt kendt og anvendt begreb, så kunne man dog inden for biologien – mere specielt arvelighedsforskningen eller genetikken – finde en standende diskussion om indflydelsen fra henholdsvis arv og miljø på dannelsen af de enkelte individer, lige meget om de var ærtebønner eller mennesker. Det begyndte med Gregor Mendels epokegørende opdagelser i 1860'erne, og det fortsatte bl.a. med danskeren Wilhelm Johannesens indsats. Her skulle russeren Lysenko i 1940'erne og 1950'erne skabe furor i det internationale videnskabelige – ja, undskyld – miljø ved sin afvisning af de klassiske mendelske arvelighedslove og sin hævde af miljøets dominerende betydning i forhold til arveanlæggene. Miljø i denne naturvidenskabelige sammenhæng kunne omskrives med det gode danske udtryk kår – opvækstkår taget i den bredeste forstand af begrebet. Og når vi netop her introducerede begrebet det videnskabelige miljø, så fandt ordet efterhånden en bred anvendelse i en nærmest sociologisk sammenhæng som beskrivelse af en afgrænset kreds af ligesindede og -stillede, som et udtryk der kunne være vedhæftet kvalificeringen godt eller skidt som fx det kriminelle miljø. Man kunne tale om det faglige miljø – eventuelt kunne man hævde, at der på en given institution eller i et bysamfund ikke fandtes et sådant. Man kunne i en personbeskrivelse tale om, at vedkommende var

stærkt præget af sit miljø, fx en barndom og opvækst på en folkehøjskole eller i et arbejderkvarter. Ja, man kunne i forlængelse af den mere negative kvalificering i sociologisk forstand betegne en person som miljøskadet.

Med *Gyldendals Leksikon* fra 1970'erne begyndte *miljø* at ekspandere i henseende til betydningsindhold. Man begyndte artiklen om miljø med dets betydning i biologisk og psykologisk sammenhæng – men altså fortsat i artiklens kontekst modstillet arv. Så går artiklen videre til arbejdsmarkedet, hvor miljø bruges i forbindelse med motivation og trivsel, “idet man taler om at skabe et m. på arbejdspladsen”. Men det afgørende nye følger derefter i afsnittet, der i sin helhed lyder:

M. indgår i diskussionen om ressourcer, forurening og økologi som en vid. om sammenhængen mellem de levende organismer og deres omgivelser.

Og videre i samme leksikon følger artikler om miljøbeskyttelse, Miljøbeskyttelsesloven, Miljøministeriet, miljøskade og sluttelig Miljøstyrelsen. Det er tydeligt, at begrebet forurening er et nøgleord i disse nærmere beskrivende artikler – ja, miljøbeskyttelse er enkelt beskrevet som “kamp mod forurening, støjplage og forgiftning”, og om Miljøministeriet kunne det korrekt oplyses, at dettes oprindelige navn havde været Ministeriet for Forureningsbekæmpelse.

Med *Den store danske Encyklopædi* er vi rykket tæt op mod vor tid. Det for udtrykket miljø relevante bind udkom i 1999. Og her er ordet miljø ekspanderet yderligere. Det fylder langt mere, end det var tilfældet godt en snes år tidligere. Tæt ved 16 trespaltede sider omhandler miljø – i og med vidt forskellige sammensætninger. Selve artiklen om miljø indledes ganske vist “klassisk” med at bestemme indholdet til de ydre forhold, der påvirker mennesker og andre organismer. Men nu introduceres en historisk dimension, for mens miljø tidligere anvendtes om de fysiske, kemiske og biologiske faktorer, der altså påvirkede mennesker og andre organismer, så blev ordet fra midten af 1960'erne taget i brug i den offentlige debat i forbindelse med forurening. Og så når artiklen frem til skrivende stund:

Nu bruges miljø ofte meget bredt og omfatter ud over kvaliteten af vand, luft og andre fysiske omgivelser, fx et smukt skovmiljø, også sociale, politiske og økonomiske forhold, fx køkkenmiljø og psykisk arbejdsmiljø. Begrebet er udvidet til også at omfatte døde tings miljø, fx sur regns nedbrydning af bygninger og zinktagrender. Hvor vi før i tiden kaldte vore ydre omgivelser “naturen”, hvad enten det var omgivelser, der var upåvirket af mennesker, eller omgivelser, som vi havde ændret ved fx landbrugsdrift, så bruges ordet miljø nu snarere end ordet natur om de omgivelser, som vi lever i, påvirker, udnytter og måske ødelægger.

Miljø har som begreb således fået udvidet sit anvendelsesområde i de seneste par årtier, og det bekræftes af encyklopædiens talrige artikler med miljø – fra miljøafgift til miljøøkonomi. Miljøet fylder langt mere end tidligere – ikke blot i encyklopædien, men også i den almindelige forestillingsverden både hos politikere, administratorer og i befolkningen. Miljøet har – som ovennævnte citat udtrykte det – i stort omfang afløst naturen i moderne sprogbrug, og kan vel i dag i almindelighed siges at være det udtryk, der favner over de ydre forhold, som vi som mennesker lever i. Det svarer også til det parallelle tyske udtryk *Umwelt* og til engelske *environment*. Når talen så er om menneskene, kan man tilføje ordet påvirker. Og hvorfor ikke gå tættere på stålet og understrege påvirkningens negative karakter. Miljøet findes omkring os, men miljøet bliver til det miljø, vi forsker i, lovgiver om, beklager os over eller sætter pris på i kraft af menneskelig tilstedeværelse og adfærd. Når naturen som begreb er blevet sendt på pension til fordel for miljøet, ligger der også en bredt antagen erkendelse af, at naturen – i hvert fald i et samfund som det danske – ikke længere er naturligt. Det ville faktisk være logisk konsekvent, hvis Danmarks Naturfredningsforening, der er stiftet i 1911, tog navneforandring til Danmarks Miljøbeskyttelsesforening! Begrebet fredning og betydningen natur signalerer en statisk opfattelse, noget oprindeligt eller uberørt skal bevares. Begrebet miljø har en anderledes dynamisk karakter – det påvirker og påvirkes.

Miljøet kræver mennesker. Derfor har det historisk været i bysamfundene, at de første miljøtiltag blev realiseret. Herhjemme i Danmark var det i 1850'erne, at man i hovedstaden begyndte at drøfte kloakering. Det

regnes af historikeren Jens Engberg, der indgående har behandlet forureningsbekæmpelsens historie, som optakten og som de første tilløb til miljøindgreb. Kampen stod dengang – som også senere – mellem hensynet til almenvellet – her i konteksten den almene hygiejne – og respekten for ejendomsretten. Kunne man rent faktisk i hovedstaden pålægge en grund-ejer at blive tilsluttet kloaksystemet – det var det springende punkt. Mere bredt bød 1850'erne på loven om kommunale sundhedsvedtægter fra 1858, der i det praktiske liv ude i købstæder og landkommuner blev grundlaget for forureningsbekæmpelsen frem til 1974.

Man kunne imidlertid med fordel gå et par generationer længere tilbage. Som på så mange andre områder begyndte det med landboreformerne. Samlet repræsenterede de et næsten altomfattende indgreb i de omgivelser, danskerne på landet – og det var de fire femtedele af befolkningen – levede med og producerede i. Over hele dette forløb, der var sammenvævet af statslig lovgivning og private reformer, lå bestræbelserne for at aftvinge de naturlige ressourcer fra ager og eng til uopdyrkede, eller som det hed dengang “rå”, jorder en større produktivitet. Traditionelle strukturer blev brudt ned og måtte erstattes med nye til at håndtere det ændrede kulturlandskab. Det er også dette landboreformernes landskab, der i ordets egentlige betydning er genstandsfeltet for vore dages miljøindsats. Mod slutningen af 1700-tallet fik man en forståelse for, at den menneskelige adfærd og virksomhed havde konsekvenser for staten – for det almene. Der var intet, der hindrede jordbrugets forbedring mere, end skadeligt vand, der ikke kunne afledes. Derfor argumenterede man i forordningen af 25. juni 1790 for en række tiltag og opbyggede en lokal “vandløbsforvaltning”. Da sandflugten forskellige steder i Danmark havde forvoldt og kunne befrygtes fortsat at ville forvolde betydelig skade og ødelæggelse, greb man 19. september 1792 ind med en række tiltag for at dæmpe denne sandflugt og om muligt sigte mod “bekvemgørelse til brug” af de ramte arealer. I en lidt anderledes, men også miljømæssig sammenhæng var man også i denne epoke udfarende fra statens side. 1. april 1796 udkom en forordning, der fastsatte “de forsigtighedsregler, der bør iagttages og følges ved salg og handel med gift”. Det var forbeholdt apotekerne at forhandle giftstoffer, men køberne skulle møde med attest

for god vandel, hvis de ville købe rottekrudt, eller kunne dokumentere, at de i deres erhverv som farvere eller metalarbejdere havde brug for de pågældende stoffer.

Skovforordningen af 27. september 1805, der i sine grundlæggende principper fortsat er gældende, kan med nogen ret betragtes som en af de første egentlige miljølove i Danmark. Målet var den gang at sikre tilstrækkelig skov i Danmark til landets forsyning med gavntre og brændsel. Skovene var, hed det i forordningens indledning, i tilbagegang. De gældende lovbestemmelser var ikke virkningsfulde til at standse denne udvikling, så det, der er gået over i almindelig sprogbrug som fredsskovforordningen, blev udstedt for

at søge den Ulempe, som ved hiin Skovenes Ødelæggelse forvoldes Staten, paa mueligste Maade standset, uden at indskrænke Eiernes Raadighed over deres Skove mere, end til dette Øiemed er fornødent.

Det kunne naturligvis i nutidig sprogdragt være indledningen til mange af vore dages miljøindgreb.